

УДК 37.041:371

М.М. Солдатенко

м.Київ, Україна

САМООСВІТА ВЧИТЕЛЯ У ЙОГО ПРОФЕСІЙНОМУ ЗРОСТАННІ

У даній статті самоосвітня діяльність вчителя розглядається як одна з найбільш важливих чинників його професійної підготовки та зростання. Особливу увагу приділяється розвитку цієї діяльності в умовах неперервної освіти.

W tekście rozpatrywane jest samokształcenie nauczyciela jako jeden z najważniejszych czynników jego przygotowania i wzrostu zawodowego. Szczególną uwagę została poświęcona rozwojowi tej działalności w warunkach kształcenia ustawicznego.

Self-educational activity of a teacher is studied as one of the most important factors of his/her professional training and development especially under conditions of lifelong education.

Учительська професія як одна з найдавніших і вічних, посідає особливе місце, адже вона – початок усіх професій. Змінюються економічні та політичні умови, з'являються нові держави, досліджуються і “завойовуються” навколосемні простори, та головне завдання вчителя – навчити людину бути Людиною, передати молодому поколінню за час навчання те найбільш цінне з величезного багатовікового досвіду людства. Знання якого не може бути подальшого руху вперед.

Незважаючи на те, що головні завдання вчителя – виховання і навчання незмінними протягом довгого часу, можна бачити, як ускладнюються функції сьогодні. У нас “традиційно на перше місце висувалася навчальна (дидактична) функція вчителя. Вважалося, що вчитель як носій знань передає їх учням і, наскільки добре володіє ними сам учитель, настільки ж добре навчають науку діти. З часом, коли обсяг знань зріс до неможливості досягнути однією людиною, дидактична функція вчителя почала формулюватися так: не передавати знання, а вчити, як їх здобувати. Діяльність учителя не змінилася тому, що він несе інформацію дітям, скільки в умінні бути організатором навчання, проводирем у лабіринті знань” [І.А.Зязюн].

з цієї причини сьогодні ставиться завдання максимального розкриття потенціалу кожної людини, її розвитку, формування людини як суб'єкта суспільного життя, підготовки до постійного вдосконалення, саморозвитку і самореалізації. Технології навчання повинні бути такими, щоб мати можливість реалізації індивідуально-орієнтованого підходу як у підготовці вчителя, так і його професійній діяльності, адже професійна діяльність, компетентність, а пізніше – педагогічна майстерність і творчість можливі лише на індивідуально-творчому рівні самореалізації особистості. Саме тому проблема індивідуалізації підготовки вчителя, її розвивальний характер повинні розглядатися як пріоритетна тенденція у вдосконаленні системи освіти взагалі, так і професійно-педагогічної підготовки вчителя зокрема. Останній як теоретично, так і практично має бути здатним до аналізу власних професійних можливостей і на цій основі він повинен бути спроможним вибудовувати програму своїх дій щодо підвищення професійного рівня на всіх етапах діяльності. Безперечно, важливе місце в концепції нового змісту педагогічної освіти повинна зайняти самоосвітня діяльність вчителя.

Сьогодні існує нагальна потреба запровадження у практику навчання досягнень педагогічних розробок минулого, останніх досягнень світової та української педагогічної і філософської думки, в яких окреслено дві провідні тенденції: відмова від пріоритету диктату викладача (вчителя) та створення найсприятливіших умов для творчого розвитку учнів і студентів. Говорять про нову філософію освіти, в якій учень, студент, вчитель(викладач), як унікальні і неповторні особистості, є фактично суб'єктами навчально-пізнавальної діяльності. Якщо забезпечити базу самонавчання, це сприятиме індивідуальному розвитку, місце імперативної педагогіки займе "педагогіка бажань" як вияв особистого інтересу та внутрішнього світу названих вище суб'єктів пізнання. Замість зовнішньої зумовленості на озброєнні повинна бути методологія, спрямована на пробудження в кожного з них самомотивації до навчання як індивідуального творчого процесу [5]. При цьому роль викладача суттєво змінюється: він перетворюється в консультанта, співучасника та організатора навчального процесу. Звичайно, в умовах застосування нових педагогічних технологій навчання виникає потреба у високопрофесійному консультантові. Характерно, що учень, залишаючись об'єктом навчання, водночас стає і його суб'єктом. Отже, система освіти на всіх рівнях має переорієнтуватися на

напряму самоосвіти, що є однією з найбільш важливих складових у забезпеченні функціонування системи неперервної освіти.

Як відомо, система освіти постійно вдосконалювалась та реформувалась відповідно до запитів суспільства. Так було в усі часи, збереглася ця закономірність і сьогодні, коли цей процес охопив усі ланки системи освіти. В останні роки удосконалення освітнього процесу стало глобальною проблемою. Назвемо лише деякі з питань: ступеневість освіти, інтернетизація та поява нових інформаційних технологій, дистанційна освіта, неперервність освіти, інтернаціоналізація, ринок праці і конкуренція, впровадження нових спеціальностей, поява значної кількості недержавних навчальних закладів і т.д. Враховуючи наведене вище, можна з упевненістю стверджувати, що в таких досить складних, динамічних умовах перебігу процесу вдосконалення освітньої системи лише комплексний підхід дасть змогу реалізувати декларовані на високому рівні концептуальні положення.

У сучасній системі освіти окреслилося чимало позитивних тенденцій: широка варіативність підходів як до одержання як середньої, так і вищої освіти; з'явилися вищі навчальні заклади – різні, як за фаховим спрямуванням, так і за формою власності, рівнями акредитації; виникають авторські школи; широко вивчається зарубіжний досвід; акцентується увага на особистісно-орієнтованому та розвивальному навчанні, необхідності забезпечення неперервності освіти протягом усього періоду професійної діяльності фахівця. Зрозуміло, що особливо важливим це є для вчителів, особливості роботи якого щоденно вимагають від нього широких знань і творчих підходів щодо вирішення різних проблемних часто непередбачуваних ситуацій.

Відомо, що у світі немає жодної ідеальної системи освіти – кожна з них пов'язана зі своїми культурно-історичними традиціями і значною мірою залежить від соціально-економічного стану країни. Більше того, в освітніх системах багатьох країн є те унікальне, що інші постійно вивчають і намагаються запровадити у своїх країнах. Це стосується як методів навчання, так і виховання. Звичайно, не варто думати: ось здійснимо перебудову системи освіти і все запрацює по-іншому, ефективніше і раціональніше. Тому, акцентуючи увагу на організації самостійної пізнавальної діяльності і, як результат, на вдосконаленні професійної підготовки спеціалістів, та їх постійне маюдовершення не слід претендувати на докорінну перебудову навчально-виховного процесу тій його частині, яка себе добре зарекомендувала.

Мова повинна йти не про реформу, а про перманентний процес удосконалення системи освіти, щоб у майбутньому не відстати в підвищенні рівня професійної підготовки, масовому використанні комп'ютерних та інформаційних технологій навчання. Хоча і є підстави стверджувати, що система освіти в Україні (в радянський і пострадянський періоди) була на досить високому рівні, все ж сьогодні вона має бути більш динамічною. Це положення, звичайно ж, є аксіоматичним.

Я.Коменський, формулюючи свої педагогічні погляди, виходив із переконання, що світ може врятуватися лише мудрістю, знаннями, які повинні стати надбанням усіх. При цьому “потрібне таке навчання і виховання, які б спрямували розум на служіння добру, а не злу, а школа не повинна відділяти знання від розуму своїм “отупівшим” зубрінням, яке губить розумові здібності”. Одним з основних принципів дидактики Я.Коменський вважав такий, за яким повинно бути “вивчення та відкриття методу, при якому вчителі менше б навчали, а учні більше вчилися. У школах було б менше шуму, одуріння, зайвої праці, а більше дозвілля, радості і ґрунтовного успіху, а в державі – менше мороку, непевності, розради, а більше світла, порядку, миру і спокою” [3]. Великий педагог зазначав, що найбагатородніше присвячувати життя пізнанню мудрості, бо лише знаючі спроможні розумно організувати життя і вести за собою інших. Тим більше, що невгамовну спрагу до знань, пізнання життя закладено людині від природи, бо “розум людини характеризується такою ненаситною сприйнятністю до пізнання, що являє собою наче безодню. У світі немає нічого такого, чого б не могла досягнути обдарована почуттями і розумом людина” [там само]. Отже, “навчання та освіта мають відбуватися легко, без примусу, суворості, бути природними й здійснюватися неначе самі по собі. За такої організації освіти з кожного обов'язково вийде Людина, якщо її не псувати”[4]. – так вважає професор Кудін В.О. То для цього необхідний Вчитель!

Сьогодні освіта вже не уявляється відносно коротким і закінченим процесом. З огляду на це основним завданням освіти стало створення умов для навчання людини протягом усього життя [1; 5; 6]. Не є винятком і вчитель. При цьому необхідно враховувати індивідуальні освітні потреби, суспільні умови і цілі. На перший погляд, у вона повинна бути сформованою стійка мотивація навчання – це те, чим вона відрізняється від дітей. Проте деякі фізіологічні функції людського організму, що пов'язані з пізнавальним процесом, з віком дещо послаблюються: знижується зір, слух, погіршується пам'ять, швидкість і гнучкість мислення, уповільнюється реакція. Ці проблеми виникають у кожно-

го дорослого, який навчається, і впливають на його можливості вчитися. Головні труднощі дорослої людини носять психологічний характер. Американський психолог А. Маслоу відзначав, що дорослий у процесі отримання знань відчуває страх, тривогу, потребу в безпеці та впевненості. Швидше за все страх виникає внаслідок взятої на себе відповідальності за навчання. Крім того, в частини дорослих необхідність бути в ролі учня викликає почуття дискомфорту, яке кожний вчитель мусить переборювати щоб забезпечити постійну самоосвітню діяльність і, відповідно, професійне зростання.

Зазначимо, що організація самостійної навчальної роботи учнів і студентів є однією з важливих проблем педагогічної теорії і практики. Її вивченням займалося широке коло дослідників: соціологи, педагоги, психологи, фізіологи. Але сьогодні навчальна ситуація (суспільне ставлення, концептуальні основи, реальні умови, суб'єкти навчального процесу) значно змінилася. Здійснюється входження України в Болонський процес, перехід на багаторівневу підготовку спеціалістів, що вимагає дослідження особливостей самостійної пізнавальної діяльності на різних рівнях та визначення шляхів підвищення ефективності самостійної навчальної роботи майбутніх фахівців, форм і методів її організації.

Відповідно до завдань, які визначають якісну професійну підготовку майбутніх вчителів, пов'язану з процедурами самопізнання, саморозвитку, самовдосконалення, оволодіння засобами недиригентного впливу на учнів і їх особистісного розвитку, в основу розвивального методу покладено навчання самоорганізації. Кожний студент обирає для себе освітнє завдання, проект, партнерів для його реалізації, вирішує, працюватиме один, чи в групі. Процес навчання планується так, щоб підвищувалася вірогідність переживання особистісного успіху.

У професійній підготовці майбутнього вчителя основна увага приділяється формуванню суб'єкта, здатного виступати втілювачем і відтворювачем гуманістичних стосунків, транслятором знань і культури. Пізнання та вміння не можна повністю визначити заздалегідь, вони розвиваються і вдосконалюються саме у процесі діяльності. При цьому більш важливим є вплив на професійне становлення особливості сприймання і розуміння студентами себе як особистості у проекції на педагогічну діяльність. Тому у процесі навчання студентів педагогічних навчальних закладів орієнтують на пошук власних шляхів прояву себе як майбутніх педагогів, на самоусвідомлення (розуміння власних прагнень як

пізнавальному, так і загальножиттєвому контексті), на формування (власного стилю самостійної пізнавальної діяльності, при цьому студент є активним учасником процедур визначення змісту і напрямів майбутньої професійної діяльності. У більшості напрямів удосконалення процесу навчання у вищих закладах освіти сьогодні все актуальнішою стає ідея переходу на особистісно-орієнтовану організацію навчально-виховного процесу. У гуманістичній психології суб'єкт пізнання розглядається як творча особистість, котра здатна усвідомити сутність власного життя, самореалізуватися, цілеспрямовано здійснювати свій постійний розвиток, шукати шляхи індивідуального підходу до самонавчання.

Незважаючи на те, що в методологічному плані особистісний і діяльнісний підходи часто виступають як діаметрально протилежні, реально їх не можна розвести остаточно. Адже відомо, що саме діяльність є універсальною формою функціонування особистості (В.В.Давидов, О.М.Леонтьєв). Тому навчальну діяльність, яка фактично є механізмом оволодіння суб'єктом пізнання іншим (професійним) видом діяльності, необхідно підпорядкувати для "внутрішньо-сміслового" аналізу в плані того, чи сприяє її перебіг реальному особистісному і професійному зростанню майбутніх фахівців, чи будуть вони готові під її впливом втілювати особистісний зміст навчання в майбутній професійній діяльності. У цьому контексті самоосвітня діяльність може стати реальним інструментом засвоєння різноманітних поточних і перспективних об'єктивних і суб'єктивних смислів, самоаналізу, самооцінки, подальшого особистісного і професійного розвитку. Провідною в самоосвітньому процесі має стати установка на усвідомлене та цілеспрямоване самовдосконалення особистості (включаючи самоосвіту, самовиховання, самоутвердження, самовизначення, самореалізацію, самоактивізацію), а завдання органів управління освіти – створити для цього необхідні умови.

У зв'язку з принциповою переорієнтацією ролі та місця самостійної пізнавальної діяльності у структурі професійної діяльності, то сьогодні виникла необхідність переосмислення самостійної пізнавальної діяльності, основ її організації на практиці. Це зумовлюється тим, що в новій моделі організації навчальної діяльності, яка намітилась як у теоретичних дослідженнях, так і на практиці (особливо це помітно в роботі педагогів-новаторів), питома вага самостійної роботи значно зростає. Передовий педагогічний досвід і відповідні методичні розробки повинні дати виклада-

чам, вчителям необхідні теоретико-методологічні та методичні рекомендації щодо організації та вдосконалення їх самостійної пізнавальної діяльності, збагаченні практичними вміннями та навичками з підвищення якості професійної підготовки та становлення спеціаліста. При цьому маємо на увазі, що можуть /і повинні/ бути також й інші підходи та розуміння проблеми активізації самостійної пізнавальної діяльності.

Озброєний такою інформацією вчитель має можливість підвищувати рівень професіоналізму, досягнувши педагогічної майстерності, яка в його практичній діяльності посідає особливе місце, оскільки майстерність – це вища форма активності особистості вчителя, що базується на гуманізмі, розкривається в доцільному використанні методів, засобів і механізмів взаємодії педагога та учня у кожній конкретній ситуації навчально-виховного процесу. Педагогічна майстерність розглядається як вияв педагогом свого "Я" як самореалізація особистості, що забезпечує його саморозвиток і розвиток особистості учня. Ми вважаємо, що за умов саморозвитку особистості, актуалізації і генералізації внутрішніх суб'єктивних здібностей особистості педагога стає можливим розвиток його педагогічної майстерності.

Отже готовність до самоосвітньої діяльності вчителя та його вміння навчити учнів вчитися, забезпечити мотивацію цього процесу є однією з провідних умов розвитку професіоналізму учителя. Що ж до вищої освіти то у нових концептуальних положеннях пріоритетне місце сьогодні займає орієнтація на формування у вчителя таких професійних якостей, які до того могли б йому підготуватися до майбутньої діяльності не лише в професійному, а й у соціальному та культурно-історичному контекстах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гордон Драйден, Джанет Вос. Революція в навчанні / Перекл. з англ. М.Олійник. – Львів: Літопис, 2005. – 542 с.
2. Зязюн І.А. Неперервна освіта як основа соціального поступу // Неперервна професійна освіта: теорія і практика: Зб. наук. пр. /За ред. І.А.Зязюн та Н.Г.Ничкало. – У двох частинах. – Ч.1.- К., 2001. – С.15-23.
3. Коменский Я.А. Великая дидактика // Избр. пед. соч. в 2-х т. – М.: Педагогика, 1982. – Т.1. – 656с.
4. Кудін В.О. Освіта в інформаційному суспільстві. – К., 1998. – 151с.
5. Роджерс К., Фрейберг Д. Свобода учитися – М.: Смысл, 2002.- 527с.
6. Хазелкорн Эллен. Исследования : вызовы и проблемы // Alma mater 2007. – № 2. – С. 32-35.